

Omówienia i recenzje

G. Kossack, O. Harck, J. Newig, D. Hoffmann, H. Willkomm, F. R. Averdieck, J. Reichstein, ARCHSUM AUF SYLT, TEIL 1, EINFÜHRUNG IN FORSCHUNGSVERLAUF UND LANDSCHAFTSGESCHICHTE, Römisch-Germanische Forschungen, t. 39, Moguncja 1980, 195 ss. 80 rycin, 12 tabel, 20 załączników (mapy, plany, diagramy) oraz mapa topograficzna.

Kolejny tom z cenionej serii Römisch-Germanische Forschungen jest poświęcony wprowadzeniu do problematyki badawczej prahistorii wyspy Sylt, największej w archipelagu północnofryzyjskim. Dobór zagadnień i sposób ich rozwiązywania sprawia, iż znaczenie tej publikacji przekracza zarówno jej tytułowe ramy przestrzenne, jak i zakres zainteresowań archeologicznych. Jasno określony cel opracowania, jego drobniawy porządek i znamienna dyscyplina wywodów, pozwalają korzystać z książki łatwo i z przyjemnością.

Wysoki poziom naukowy rozważań oraz ich właściwie pojęta nowoczesność są cechami szczególnie wartymi podkreślenia. Mimo iż opracowania wchodzące w skład książki mają określoną specyfikę regionalną, trzeba je polecić bacznej uwadze polskich badaczy, nie tylko archeologów, lecz co najmniej w równej mierze geografów i botaników. Piśzę to z przekonaniem, aczkolwiek nie bez pewnej obawy o frustrację, w którą popaść może czytelnik przywykły do siemiężnego poziomu wydawniczego rodzimych publikacji naukowych, zetknąwszy się ze wspaniałym edytorstwem, zwykłym zresztą dla pozycji sygnowanych przez Römisch-Germanische Kommission.

Archsum auf Sylt jest pierwszym z planowanych sześciu tomów serii B Studiów nad archeologią wybrzeży Szlezewiku i Holsztynu (Studien zur Küstenarchäologie Schleswig-Holsteins). Edycja ta będzie w całości poświęcona wynikom badań na wyspie Sylt, prowadzonych pod auspicjami Deutsche Forschungsgemeinschaft przez Institut für Ur- und Frühgeschichte Uniwersytetu w Kilonii. Prace archeologiczne wykonywano tam od 1963 r. w okolicach Archsum — niewielkiej osady położonej na wzniesieniach wschodniego cypla wyspy.

Sylt był terenem systematycznych poszukiwań powierzchniowych prowadzonych w latach pięćdziesiątych przez K. Kerstena. Z tych badań pochodzą wiadomości o wielu stanowiskach archeologicznych rozmieszczonych w charakterystycznym układzie przestrzennym. Większość z nich znajduje się na niewielkich wzgórzach w środkowej części wyspy. W strefie nadbrzeżnej — na piaskach i gruntach murszowych — odkrywano pojedyncze zabytki oraz pozostałości kamiennych konstrukcji megalitów, odsłonięte w wyniku działania wód i wiatrów. Wśród stanowisk położonych na wzniesieniach uwagę zwracały kurhany z epoki brązu i naziemne obiekty wczesnośredniowieczne (Archsumer-Burg), przede wszystkim zaś duża ilość niewysokich, rozległych pagórków, na których regularnie znajdowano materiały zabytkowe z okresu rzymskiego. W trakcie wstępnych prac badawczych, wykonanych w 1963 r. na jednym z takich stanowisk (Archsum-Melenknop) ustalono, iż są to naturalne wyniesienia terenu znacznie podwyższone układem nawarstwień pra- i wczesnodziejowych. Problem badań tych swego rodzaju „tellów” stał się jednym z głównych zagadnień dyskusowanych na specjalnej konferencji zorganizowanej na Sylcie w 1964 r. W jej wyniku opracowano szczegółowe wskazania metodyczne dotyczące prac terenowych w Archsum. Podkreślono równocześnie konieczność wykonania kompleksowych badań przyrodniczych dotyczących historii Syltu i całego archipelagu wysp północnofryzyjskich. Opisywana książka jest poświęcona głównie wyni-

kom realizacji tych ostatnich zaleceń. Znajdujemy w niej zatem przede wszystkim opracowania zagadnień paleogeograficznych.

Szczególna uwaga, poświęcona rekonstrukcji zmian środowiska naturalnego, ma w archeologii Syltu specjalne uzasadnienie, które przesyła stosuje się w ogóle do zagadnień pradziejowych wysp i wybrzeży morskich. Społeczności ludzkie żyjące w tych regionach były wyjątkowo silnie uzależnione od warunków stwarzanych przez przyrodę. Dotyczyło to zwłaszcza całej sfery społeczno-ekonomicznej. Odtwarzanie dynamiki występujących w tym zakresie zależności jest nieodłącznie związane z koniecznością wykonywania rekonstrukcji paleogeograficznych. W wypadku Syltu duże znaczenie ma również fakt, że układ strefy brzegowej Wysp Fryzyjskich ulegał w holocenie znacznym zmianom. Osadnictwo ludzkie z epok neolitu, brązu i żelaza rozwijało się tam w bardzo różnych warunkach, których bez szczegółowej analizy przyrodniczej nie sposób odtworzyć.

Rozwinięcie większości, spośród nakreślonych dotąd uwag, znajdzie czytelnik we wprowadzeniu do książki, opracowanym przez G. Kossacka. W obszernym wywodzie autor opisał cele badań na Sylcie i zastosowane w nich środki metodyczne. Rozważania G. Kossacka, zwłaszcza zaś ich piękna ilustracja, pozwalają się też zorientować w jakich (skądinąd atrakcyjnych) warunkach wykonywały swe zadania ekipy naukowe.

Zbiór zamieszczonych w opisywanej książce opracowań szczegółowych rozpoczyna artykuł O. Harcka (*Landschaftsgeschichte und Archäologie an der Westküste der jütischen Halbinsel*). Jest to systematyczny opis wyników badań geograficzno-osadniczych wykonanych na obszarze zachodnich wybrzeży Półwyspu Jutlandzkiego oraz wysp północnofryzyjskich. Autor postawił sobie przy tym cele nie tylko archeologiczne, lecz również historyczno-krajoobrazowe. Pisząc o znaczeniu swych badań stwierdza on wręcz, iż w pracach nad odtwarzaniem przeobrażeń zachodnich wybrzeży jutlandzkich w holocenie nie można pomijać faktów wynikających z geograficznych analiz osadnictwa pradziejowego. Autorowi udało się na przykład odkryć wiele ważnych zależności pomiędzy rozmieszczeniem stanowisk archeologicznych a kolejnymi fazami powstawania mierzei, charakterystycznych dla wysp północnofryzyjskich. Układ znalezisk pradziejowych jest również cenną wskazówką dotyczącą datowania i rozmiarów wahań poziomu morza w stosunku do strefy utworów murszowych i starych moren na lądzie stałym oraz wyspach przybrzeżnych.

Czytając opracowanie O. Harcka warto zwrócić uwagę na oryginalny i trafny pomysł wykorzystania różnic patyn zabytków krzemiennych w badaniach nad zasięgiem neolitycznej penetracji gospodarczej terenu i jego zależnością od faz transgresji morskiej.

Przy pracach nad rekonstrukcją przeobrażeń środowiska naturalnego Syltu bardzo cenne okazały się wskazówki wynikające z przekazów historycznych. Szczególne znaczenie miały przy tym wiadomości zawarte w dawnych ujęciach kartograficznych, odnoszących się do wybrzeży Morza Północnego. Analizę tych źródeł przeprowadził J. Newig w opracowaniu (*Sylt im Spiegel historischer Karten*) wchodzącym w skład opisywanej książki.

Niektóre spośród zbadanych przez tego autora dawnych map (17, 18 wiek) odznaczają się bardzo dużą precyzją i pod wieloma względami odpowiadają nawet współczesnym wymogom kartograficznym. Ich wartość dla badań nad historią przeobrażeń Syltu polega na dokładności zawartych tam informacji o układzie wybrzeży morskich, rozgraniczeniach administracyjno-własnościowych oraz typie użytków gospodarczych. Wiadomości te, zestawione w porządku chronologicznym i porównane ze stanem obecnym, są ważnym przyczynkiem do ogólnej rekonstrukcji przekształceń środowiska Syltu w najmłodszych fazach ewolucji naturalnej.

Do najbardziej interesujących, spośród opracowań przyrodniczych zamieszczonych w opisywanym tomie, należy obszerny artykuł D. Hoffmanna (*Küstenholozän zwischen Sylt und Föhr*). Jest on poświęcony wynikom badań geologicznych wybrzeży Syltu oraz mielizn morskich ciągnących się na zachód, ku wyspie Föhr. Celem tych prac było określenie przeobrażeń, jakim wspomniane obszary ulegały w holocenie i stworzenie w ten sposób podstaw do rekonstrukcji środowiska naturalnego pradziejowych procesów osadniczych. Zasadnicze dane źródłowe uzyskano wykonując gęstą sieć wierceń w strefie nadbrzeżnych gruntów murszowych oraz na mieliznach morskich.

Ważnym uzupełnieniem prac geologicznych stały się wyniki analiz radiowęglowych, którym poddano liczne próby torfów kopalnych i węgla drzewnego pobrane we wspomnianych odwiertach.

Ich zestawienie i ocena wartości poznawczej są przedmiotem opracowania autorstwa H. Willkoma (*Radiokohlenstoff- und ^{13}C -Untersuchungen zur Torfentwicklung und Meerestransgression im Bereich Sylt – Föhr*). Rezultaty analiz radiowęglowych umożliwiły ujęcie ustaleń geologicznych w absolutnych ramach czasowych. Udało się między innymi stwierdzić, że u schyłku okresu lodowego i we wczesnym holocenie tempo tworzenia się utworów akumulacji morskiej było bardzo wolne. Gwałtowne przyspieszenie tych procesów nastąpiło dopiero około 3550 bc (5500 BP). Zasięg młodszych faz transgresji morskiej określa przypadające na czasy pomiędzy 2700 a 0 BC stopniowe podnoszenie się lustra wody w sumie o 5 m.

Poza materiałami z utworów geologicznych, analizie radiowęglowej poddano również liczne próbki węgla drzewnego i zbóż znalezione w warstwach stanowisk archeologicznych, leżących na wzniesieniach w środkowej części Syltu (w rejonie Archsum). Datowania odnoszą się do dwu faz zasiedlenia – starszej, przypadającej na epokę brązu (1100–900 bc) oraz młodszej obejmującej okres rzymski (100 bc–300 AD).

Drugim, obok wspomnianego poprzednio artykułu D. Hoffmanna, podstawowym opracowaniem przyrodniczym zamieszczonym w opisywanej książce jest rekonstrukcja holocenijskich stosunków geobotanicznych wykonana przez F. R. Averdiecka (*Geobotanik des Sylter Holozäns*). Autor postawił sobie zadanie odtworzenia historii roślinności i określenia wynikających stąd wskazówek dotyczących przeobrażeń innych składników środowiska naturalnego oraz ekologicznych skutków ludzkiej działalności gospodarczej. Szczególną uwagę F. R. Averdieck zwrócił na zmiany florystyczne związane z etapami powstawania strefy murszów nadbrzeżnych i fazami transgresji morskiej. Podstawą dociekań były analizy pyłkowe prób pobranych z 31 profili wykonanych na obszarze pokrytym utworami akumulacji wodnej, w obrębie mierzei oraz na wzniesieniach w głębi Syltu. Szczegółowe ustalenia zostały zilustrowane 17 diagramami, z których jeden jest ujęciem kombinowanym, opracowanym za pomocą zbioru pojedynczych spektrów z rozmaicie usytuowanych odwiertów. Rekonstrukcja geobotaniczna, wykonana przez F. R. Averdiecka, obejmuje czasy od starszego okresu subarktycznego (I wg F. Firbasa) po drugą połowę fazy subatlantyckiej (X wg F. Firbasa).

Opisywany tom jest, jak wspomniałem, pierwszym w planowanej serii publikacji wyników badań nad pradziejami i wczesnym średniowieczem Syltu. Rezultaty poszukiwań archeologicznych opisano w nim wstępnie, odsyłając zainteresowanego czytelnika do przygotowywanych części edycji. Z podanych, krótkich informacji wynika, iż w latach 1963–1978 przeprowadzono dwie wielosezonne akcje wykopaliskowe na wyznaczone w wschodniej części Syltu (G. Kossack, J. Reichstein, O. Harck, *Archäologische Geländeforschung 1963–1978*). Jedną z nich wykonano na stanowisku Archsum, Melenknop. Jest to wzniesienie z sekwencją warstw archeologicznych datowanych na czasy od schyłku neolitu po późny okres rzymski. Odkryto tam między innymi ślady orki (krzyżujące się bruzdy) z epoki brązu. Na starszy okres rzymski datowane są pozostałości osady złożonej z pięciu lub sześciu zagród, z późnej zaś jego fazy pochodzą szczątki dużego domostwa o złożonym układzie.

Drugie spośród rozkopanych stanowisk (Alt-Archsum) znajduje się na niewielkiej kępie terenowej zbudowanej z utworów plejstocenijskich. Odsłonięto tam bogate ślady osiedla wczesnośredniowiecznego (Wikingerzeit) ułożone na warstwie z późnego okresu rzymskiego. W spągu układu stratygraficznego znajdowały się bruzdy po orce z epoki brązu.

Prócz badań wykopaliskowych, na obszarze wschodniego Syltu wykonano systematyczne prace poszukiwawcze. Prowadzono je według zasad metodycznych archeologicznego zdjęcia terenu (archäologische Landesaufnahme). W wyniku tych badań odkryto kilkadziesiąt nie znanych wcześniej stanowisk. Wiele spośród nich objęto rozkopywaniami sondażowymi. Ciekawymi obserwacjami uzupełniono też dawniejsze ustalenia dotyczące charakteru związków między układem znalezisk archeologicznych z różnych epok a rzeźbą terenu i jego pokryciem glebowym. Cenny zbiór nowych danych, uzyskany w wyniku tych prac, stał się między innymi powodem mocno podkreślonej refleksji o znaczeniu bezpośredniej prospekcji terenowej w badaniach nad geografią osadnictwa pra- i wczesnodziejowego.

Janusz Kruk